
*СЪБИРАНЕ И АНАЛИЗ НА ДАННИ ЗА ПОЛИТИКИ, ПРОГРАМИ, УСЛУГИ И ИНТЕРВЕНЦИИ В
ПОДКРЕПА НА РАННОТО ДЕТСКО РАЗВИТИЕ В БЪЛГАРИЯ ПО ЕВРОПЕЙСКАТА
ЗАСТЪПНИЧЕСКА КАМПАНИЯ ЗА РАННО ДЕТСКО РАЗВИТИЕ „ПЪРВИ ГОДИНИ – ПЪРВИ
ПРИОРИТЕТИ“*

София, 2021г.

Съдържание

1. Въведение и контекст	5
2. Подход и методология	6
3. Основни находки и изводи.....	8
3.1. Детска бедност	8
3.2. Майчино и детско здраве и хранене.....	14
3.3. Сигурност и безопасност на децата	16
3.4. Ранно учене	18
3.5. Родителство и подкрепа на семействата	23
3.6. Междусекторна координация за ранно детско развитие	28
4. Изводи и препоръки	30

Използвани съкращения

АСП – Агенция за социално подпомагане

ДМСГД – Дом за медико-социални грижи за деца

ДСП – Дирекция „Социално подпомагане“

ЕС – Европейски Съюз

ЗПУО – Закон за предучилищното и училищното образование

ЗСП – Закон за семейните помощи

ЗСУ – Закон за социалните услуги

МВР – Министерство на вътрешните работи

МЗ – Министерство на здравеопазването

МОН – Министерство на образованието и науката

МРРБ – Министерство на регионалното развитие и благоустройството

МТСП – Министерство на труда и социалната политика

НЗОК – Национална здравноосигурителна каса

НМД – Национална мрежа за децата

НПО – Неправителствена организация

НСИ – Национален статистически институт

ОГРДВ – Образование и грижи в ранна детска възраст

ОПРЧР – Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“

РДР – Ранно детско развитие

ЦНСТ – Център за настаняване от семеен тип

ЦОП – Център за обществена подкрепа

ЦРДР – Център за ранно детско развитие

Основни дефиниции

Детска бедност¹: Процент на децата (на възраст от 0 до 17 години) в Европейския Съюз (ЕС), които са изложени на риск от бедност или социално изключване (AROPE). Децата се считат за изложени на риск от бедност или социално изключване, ако живеят в домакинства с поне едно от следните три условия: в риск от бедност след социални трансфери (бедност поради ниски доходи), тежки материални лишения или много нисък интензитет на икономическа активност.

Закрила на детето²: Според дефиницията на УНИЦЕФ, закрилата на детето се отнася до превентиване и реагиране в случаи на насилие, експлоатация и тормоз срещу деца, особено що се отнася до уязвими групи, живеещи без родителска грижа, в конфликт със закона и др.

Ранно детско развитие (РДР)³: Понятието обхваща физическото, социално-емоционалното, когнитивното и двигателно развитие на децата в възрастовия период от 0 до 8 години.⁴ Този период на детското развитие изисква система от междусекторни интервенции за деца, техните родители и хората, полагащи грижи за деца, за да се постигнат сигурност и максимални резултати в развитието на детето.

Образование и грижи в ранна детска възраст (ОГРДВ)⁵: Образованието и грижите в ранна детска възраст обхващат всяка регулирана дейност, която предоставя образование и грижи за деца от рождението им до навършване на задължителна училищна възраст. ОГРДВ включва детски заведения и дневни центрове за деца и семейства, услуги, финансирани с публични или частни средства и обучение в предучилищни заведения.

Рамка за пълноценна грижа⁶: Рамката се основава на най-съвременните изследвания за развитието на детето и политиките и интервенциите, които влияят положително върху развитието. Основните компоненти на Рамката са: добро здраве, пълноценно хранене, отзивчиви грижи, възможности за ранно учене, сигурност и безопасност.

¹ ЕСП (2020), Борба с детската бедност — необходимо е по-прецизно насочване на подкрепата от Комисията, Доклад, достъпен на https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/sr20_20/sr_child_poverty_bg.pdf

² https://www.unicef.org/chinese/protection/files/What_is_Child_Protection.pdf

³ UNICEF. *The State of the World's Children*. 2001. Документът е наличен на: <https://www.unicef.org/sowc01/1-4.htm>. Вж. също World Bank. *What matters most for Early Childhood Development: A Framework Paper*. January 2013. Документът е достъпен на: http://wbfiles.worldbank.org/documents/hdn/ed/saber/supporting_doc/Background/ECD/Framework_SABER-ECD.pdf

⁴ World Health Organization. *Early Child Development*. Документът е наличен на: <https://www.who.int/topics/early-child-development/en/>

⁵ European Commission. *Early Childhood Education and Care*. Документът е наличен на: https://ec.europa.eu/education/policies/early-childhood-education-and-care_en

⁶ World Health Organization, United Nations Children's Fund, World Bank Group. *Nurturing care for early childhood development: a framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential*. Geneva: World Health Organization; 2018. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO, available at: https://www.who.int/maternal_child_adolescent/child/nurturing-care-framework/en/

Достъп до услуги за образование и грижи в ранна детска възраст:⁷ Счита се, че едно семейство има достъп до услуги за образование и грижи в ранна детска възраст, когато е налично място или може да бъде предоставено в такъв тип услуга в случай че нито разстоянието, нито цената представлява бариера за посещение. Европейската Рамка за качество подчертава, че предоставянето не само трябва да е налично и достъпно за всички семейства, но и да се насърчава участието, да се засилва социалното включване и да се приемат различията.

Интегрирана система⁸: Интегрираните системи се отнасят до координирана политика за деца, при която системите за грижа и образование работят заедно. В този контекст останалите услуги като социални грижи, училища, семейство, заетост и здравни услуги също си сътрудничат, за да подкрепят децата в контекста на образование и грижи в ранна детска възраст. Когато всички услуги за РДР и учене са интегрирани, това обикновено се описва като цялостно предоставяне. Сътрудничеството включва близки работни отношения за органите с административна отговорност за предоставяне на услуги за РДР и учене на национално, регионално и/или местно ниво.

Равен и справедлив достъп до здравна грижа:⁹ В сферата на общественото здраве това понятие разграничава равенство на възможностите и равенство на резултатите. Докато равенството означава да се предостави едно и също на всеки, справедливостта означава да се предоставя на хората необходимото, за да постигнат най-добро здраве. Достъпът до справедливи здравни грижи означава, че всички индивиди имат достъп до качествена грижа – здравна грижа, която е безопасна, ефективна, навременна, ефикасна, справедлива и ориентирана към хората. Разбирането на разликата между равенство и справедливост е ключов компонент в усилията да се намалят здравните различия сред уязвимите групи от населението.

Ранно учене¹⁰: Ранните години са период на интензивно учене и развитие, когато в мозъка на детето се случват огромни промени за кратък период от време. Способността да се извличат социални, дългосрочни ползи за здравето и икономиката, както и способността да се допринася конструктивно за общността, зависи от ранните години. Ранното детство поставя основата за учене през целия живот, поведение, здраве и благополучие. Пътят за учене през целия живот, поведение, здраве и благополучие се оформя от ежедневните преживявания в ранния живот. Ранното човешко развитие процъфтява чрез преживявания и взаимодействия с отзивчиви възрастни и връстници. Способността на детето да регулира емоциите, поведението и вниманието се увеличава с течение на времето, в крак с опита и отзивчивите взаимоотношения.

⁷ European Commission, (2014) DG for Education and Culture. Proposal for key principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and Care Document available at: https://ec.europa.eu/assets/eac/education/policy/strategic-framework/archive/documents/ecec-quality-framework_en.pdf

⁸ Zarghi, N., & Khorasani, S. D. (2018). Evidence-based social sciences: A new emerging field. European Journal of Social Science Education and Research, 5(2), 207-211. available at: http://journals.euser.org/files/articles/ejser_v5_i2/Zarghi.pdf

⁹ Milken Institute of Public Health, (2020) Equity vs Equality: What's the difference? <https://onlinepublichealth.gwu.edu/resources/equity-vs-equality/>

¹⁰ OECD (2015), Early learning and development: common understandings, retrieved from: <https://www.oecd.org/education/school/ECEC-Network-Common-Understandings-on-Early-Learning-and-Development.pdf>

1. Въведение и контекст

Настоящият доклад е разработен от социологическа агенция „Джънкшън България“ като част от Европейската кампания за ранно детско развитие „Първи години – първи приоритети“¹¹ по задание на националния координатор Тръст за социална алтернатива¹².

Eurochild¹³ и Международната Асоциация Стъпка по Стъпка¹⁴ стартират тази кампания на европейско ниво, с партньори Европейски алианс за обществено здраве и Фонд за образование на ромите, както и със съответните национални партньори. С помощта на национални партньори от девет европейски държави – България, Финландия, Франция, Унгария, Ирландия, Португалия, Румъния, Сърбия и Испания, кампанията ще събере и предостави информация на институциите, разработващи политиките на европейско и национално ниво, ще ангажира гражданските организации и ще помогне за овластяването на родителите и семействата, да се застъпват за собствените си права, и тези на техните деца.

В България кампанията се изпълнява от фондации „Тръст за социална алтернатива“ и „За нашите деца“¹⁵, включвайки и „Алианс за ранно детско развитие“, Националната мрежа за децата¹⁶, както и „Коалиция Детство 2025“¹⁷ като партньори. Кампанията се фокусира върху приоритизиране на периода от раждането до 6-годишна възраст на децата, със специален акцент върху първите 1000 дни от детското развитие. Кампанията се базира на разбирането, че от деня на раждането, всяко дете има права, поради което е необходимо застъпничество за включване на ранното детско развитие в политическите приоритети и развитие на политики за подкрепа РДР. Специален фокус в кампанията са политиките и публичните инвестиции на ресурси, които да се справят с неравенствата от най-ранна възраст. В този смисъл акцент е поставен върху уязвимите групи деца, сред които деца с увреждания, деца от малцинствени групи, мигранти, деца в риск, както и живеещите в крайна бедност. Кампанията цели да постави ранното детско развитие сред политическите приоритети, като бъде създадена общност от застъпници на европейско и национално ниво. Целта е да бъде възприет интегриран и мултисекторен подход към ранното детско развитие.

Споделените застъпнически цели на партньорските организации са: да се създаде силна коалиция от експерти и неправителствени организации (НПО), които да представляват интересите на всички уязвими групи в подкрепа на националната междусекторна политика по РДР в България и да изградят капацитет за застъпничество с цел използване на финансиране и политически инструменти в подкрепа на ранното детско развитие. Друга ключова цел е разработване и прилагане на

¹¹ <https://firstyearsfirstpriority.eu/>

¹² <https://socialachievement.org/bg/>

¹³ <https://www.eurochild.org/>

¹⁴ <https://www.issa.nl/>

¹⁵ <https://www.detebg.org/bg/>

¹⁶ <https://nmd.bg/>

¹⁷ <https://www.childhood2025.org/#forUs>

национални стратегии за застъпничество и комуникация, с оглед получаване на политическа подкрепа на високо равнище от министерства, отговорни за здравеопазването, социалната политика, образованието, регионалното развитие за необходимостта от по-нататъшно разработване и защита на националната политика за РДР, както и за увеличаване на финансирането за ефективни услуги; събиране на данни и доказателства за текущата ситуация по отношение на услугите за РДР за уязвими деца; възприемане на национална политика РДР.

Анализът на националния контекст показва, че ранното детско развитие е разпознато като ключов приоритет в редица закони и регламенти. Различни министерства и агенции са намесени в този процес като Министерство на образованието и науката (МОН), Министерство на здравеопазването (МЗ), Министерство на труда и социалната политика (МТСП), както и Агенцията за социално подпомагане (АСП). Въпреки това, услугите по РДР все още са фрагментирани. Необходими са по-добри механизми за ефективна координация, както на национално ниво, така и на ниво предоставяне на услуга. Все още не е разработена специфична, всеобхватна, междусекторна стратегия за РДР. Към момента обаче, все още няма официална политика, гарантираща минимално ниво на финансиране за услугите за РДР, което да осигури устойчивост. Нов Закон за социалните услуги (ЗСУ) е в сила от юли 2020 г., който регулира планирането и изпълнението на услуги с интегриран характер, включително за деца в ранна възраст, но е все още в начален етап на своето прилагане.

2. Подход и методология

Методологията на проучването е базирана на вторичен анализ на данни по предварително дефинирани индикатори с фокус върху уязвими семейства с деца от 0-3-годишна възраст. Индикаторите са дефинирани в рамките на Кампанията и са еднакви за всички държави участници, което ще позволи, освен анализ на ниво държава, също така и сравнителен анализ, и ще послужи за целите на застъпничество на европейско ниво. Методологията предвижда събиране на максимално актуални данни, т.е. налични за 2020 г. или за период, не по-дълъг от 3 години назад. Основните области на анализ са следните:

Фигура 1 Области на анализ

Подходът за реализиране на методологията включва различни етапи. Първоначално са идентифицирани наличните данни по посочените индикатори и години в национални и международни бази данни като: Национален статистически институт (НСИ), Евростат, УНИЦЕФ, Световна банка и др. След това е направен преглед на налични доклади и анализи, съдържащи данни по съответните теми, както и преглед на законодателство, политики и налични услуги в посочените области. Поради констатирани липси на данни по посочените индикатори, е заявен достъп до обществена информация за налични допълнителни данни от следните институции: НСИ, Национална здравноосигурителна каса (НЗОК), МЗ, Министерство на регионалното развитие и благоустройството (МРРБ), МОН, МТСП, АСП, Министерство на вътрешните работи (МВР).

3. Основни находки и изводи

Основните находки и изводи са разпределени спрямо идентифицираните предварително области по индикатори и описват наличните данни, пропуските, основанията и изводи по отношение тематичните области. В рамките на доклада са цитирани данни по посочените индикатори, макар и да не отговарят изцяло на заложените параметри като например възраст на децата (под 3/6-годишна възраст). Въпреки това, данните могат да служат за анализ на тенденции. В таблицата с индикатори са попълнени само онези данни, които напълно отговарят на параметрите.

3.1. Детска бедност

Детската бедност води до сериозни последствия. В световен мащаб най-бедните деца е два пъти по-вероятно да умрат в детството си, отколкото техните по-богати връстници. За тези, които израстват в хуманитарни кризи, рисковете от лишения и изключване нарастват. Дори в най-богатите страни в света, едно на седем деца все още живее в бедност. Днес всяко четвърто дете в ЕС е изложено на риск от изпадане в бедност.¹⁸

В доклад на Европейската сметна палата от 2020 г. се посочва, че „статистическите данни за период от десет години показват, че децата са изложени на по-висок риск от бедност или социално изключване от останалата част на населението в ЕС“¹⁹. Държавите членки и националните правителства носят основната отговорност за вземането на подходящи мерки, насочени към намаляването на детската бедност. Комисията следва да подпомага и допълва дейностите на държавите членки за борба със социалното изключване и за преодоляване на детската бедност. По-нататък в доклада се посочва, че Европейският стълб на социалните права обхваща 20 принципа, единият от които е грижи и подкрепа за децата, в рамките на който е упоменато, че децата имат право на закрила от бедност, като децата от семейства в неравностойно положение имат право на специални мерки за насърчаване на равните възможности.

Детската бедност попада в компонентите бедност и социално изключване, като част от политиките, координирани от европейския семестър. Отправна точка на европейския семестър са докладите по държави. Държавите членки следва да установят национални цели по отношение на бедността спрямо специфичните за всяка държава препоръки. В доклада се посочват трите държави членки с най-високо равнище на риск от бедност или социално изключване на децата през 2018 г., сред които е България – този дял е 33,7%.²⁰

По отношение на всички групи индикатори за детска бедност не са налични данни за деца под 3 г. възраст. Според официално писмо на НСИ, причина за това е „извадковия характер на

¹⁸ <https://www.unicef.org/social-policy/child-poverty>

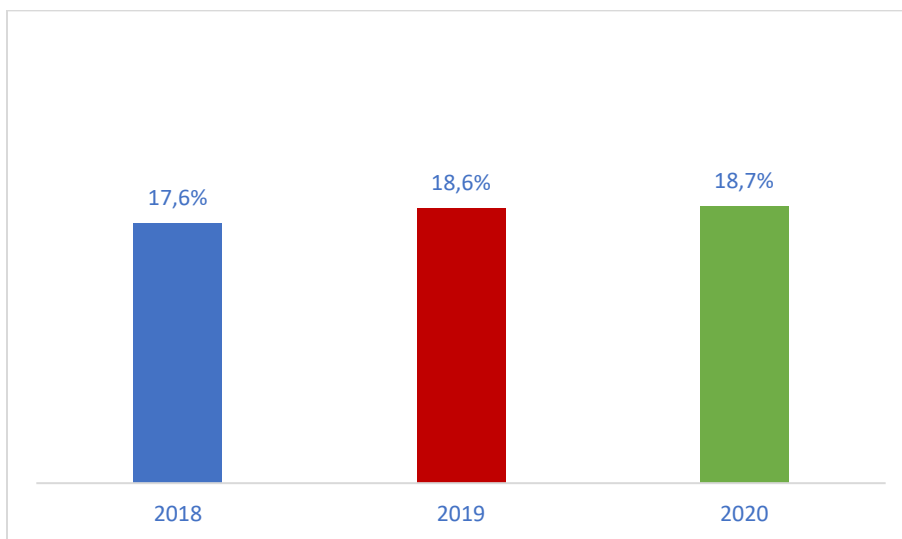
¹⁹ ЕСП (2020), Борба с детската бедност — необходимо е по-прецизно насочване на подкрепата от Комисията, Доклад, достъпен на https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/sr20_20/sr_child_poverty_bg.pdf

²⁰ Пак там

изследването „Статистика на доходите и условията на живот“. Данните за малки съвкупности от всяко извадково статистическо изследване са обременени с висока максимална грешка, което ги прави ненадеждни. В съответствие с политиката на НСИ, данни с грешка над 15% не се предоставят“. По част от посочените индикатори има налични данни за деца под 6 г. или под 17 г. възраст.

- **Първата група индикатори** е свързана с дял на децата под 3-годишна възраст, живеещи в **крайна бедност**, като това включва деца от ромска общност, деца със специални потребности, деца мигранти и деца бежанци. По посочените индикатори не са налични статистически данни. В Евростат²¹ са налични данни само за общия дял деца под 6-годишна възраст, живеещи в крайна бедност, а не по специфични категории. През 2020 г. делът им е 18.7%, като за последните 3 години, той се запазва сравнително стабилен с лека тенденция към нарастване (2018 – 17.6%, 2019 – 18.6%). От графика 1 е видно, че тенденцията е за леко увеличение на дела, но все пак са налице сходни данни за трите години.

Графика 1 Дял на децата под 6-годишна възраст, живеещи в крайна бедност

Източник: Евростат, 2021 г.

В допълнение, според данните на Евростат за 2020 г. България е на второ място по този показател след Румъния (където децата под 6-годишна възраст, живеещи в крайна бедност, са 22%) сред държавите в ЕС, за които са налични данни (17 държави).

- **Втората група индикатори** е свързана с дял на децата под 3-годишна възраст в **риск от бедност и социално изключване**, отново включваща деца от ромска общност, деца с увреждания, деца мигранти и деца бежанци. По посочените индикатори не са налични статистически данни,

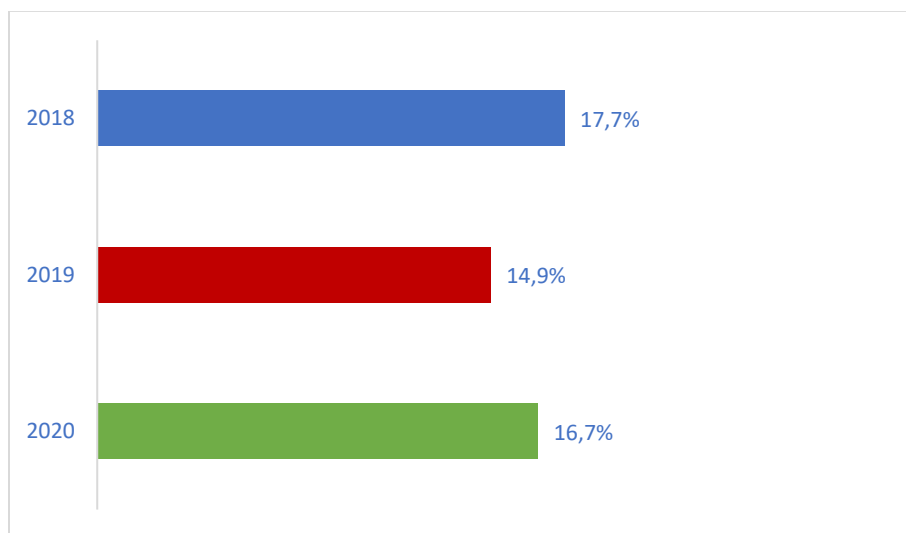
²¹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_MDDD11_custom_804563/default/table?lang=en

единствено по данни на НСИ²² през 2020 г. относителният дял на децата (1-15 г.) с материални лишения е, както следва: 29.0% от българската етническа група, 45.6% от турската етническа група, 77.8% от ромската етническа група и 14.3% от друг етнос. Нито една потребност на децата не може да бъде осигурена за 1.1% от българската етническа група, за 2.3% от турския етнос и за 14.1% от ромската група. Около 27% от децата с материални лишения от българската етническа група живеят и в риск от бедност. За останалите групи относителните дялове са следните: 36.6% за децата от турската етническа група и 71.6% - от ромския етнос.

В Евростат²³ са налични данни само за общия дял деца в риск от бедност и социално изключване за възрастовата група 0-16 годишна възраст, а не по специфични категории. През 2020 г. делът им е 32.8%, като подобен е делът за 2018 г. и 2019 г.

- *Третата група индикатори* е свързана с дял на децата под 3-годишна възраст, живеещи при **тежки жилищни условия**, също включваща деца от ромска общност, деца с увреждания, деца мигранти и деца бежанци. По тази група индикатори в Евростат²⁴ са налични данни само за общия дял на децата под 6-годишна възраст, живеещи при тежки жилищни условия, а не по специфични категории. През 2020 г. делът им е 16.7%, подобен и през предходните години: през 2019 г. – 14.9%, а през 2018 г. - 17.7% (Графика 2).

Графика 2 Дял на децата под 6-годишна възраст, живеещи при тежки жилищни условия

Източник: Евростат, 2021 г.

²²

https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/SILC2020_FRTG25T.pdf?fbclid=IwAROCfBIVPbTihYug0LiViLDCSWvPvJDYPkelvTNoVMurmk6zEqKQJdM9hms

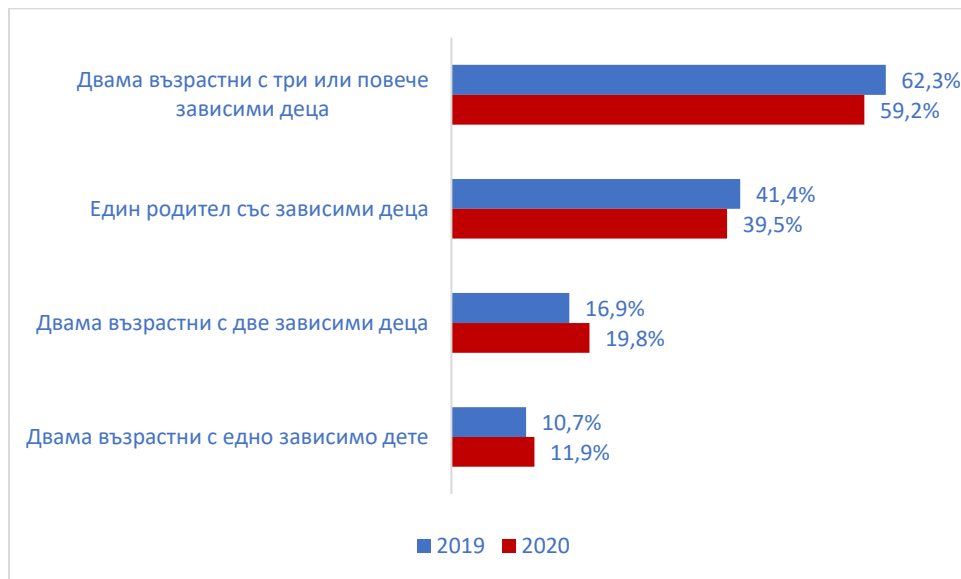
²³ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_PEPS01_custom_807891/default/table?lang=en

²⁴ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_MDHO06A_custom_807847/default/table?lang=en

В допълнение, според данните на Евростат за 2019 г. (за 2020 г. са налични данни само за 6 държави), България се нарежда на шесто място сред държавите в ЕС с дял на децата под 6-годишна възраст, живеещи при тежки жилищни условия, значително над средния за ЕС (5.3%).

- *Четвърта група индикатори* е свързана с дял на децата под 3-годишна възраст в **риск от бедност спрямо типа домакинство**. Данни по тези индикатори не са налични спрямо възрастова група деца, което отразява броя деца в семейството, зависими от възрастните, които обикновено са на различна възраст. За 2020 г. в НСИ²⁵ са налични данни за дела на домакинствата в риск от бедност в различните категории през 2020 г.: общо 23.8%, един родител със зависими деца – 39.5%, двама възрастни с едно зависимо дете – 11.9%, двама възрастни с две зависими деца – 19.8%, двама възрастни с три или повече зависими деца – 59.2%. Както е видно от графика 3, през последните 2 години делът на двама възрастни с три или повече зависими деца, както и на един родител със зависими деца намалява, докато при дела на домакинствата в бедност с двама възрастни с едно и две зависими деца се отчита увеличение.

Графика 3 Относителен дял на бедните по типове домакинства през 2019 г. и 2020 г.

Източник: НСИ, 2021 г.

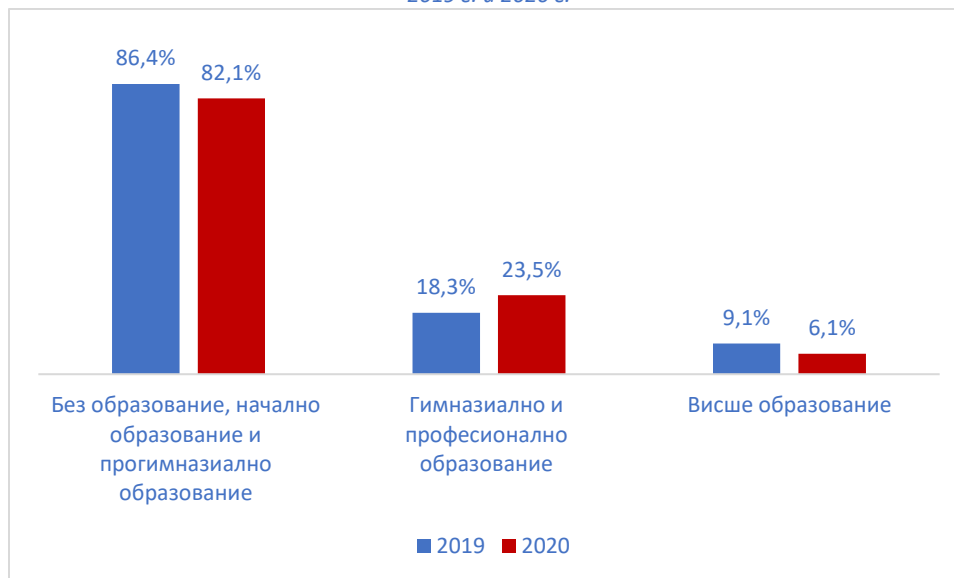
- *Пета група индикатори* е свързана с дял на децата под 3-годишна възраст в риск от бедност спрямо образователното равнище на родителите им. В Евростат²⁶ такива данни са налични за деца под 6-годишна възраст през 2020 г., обединени в следните категории: без образование, начално образование и прогимназиално образование – 82.1%; гимназиално и професионално образование – 23.5%, висше образование – 6.1%. На графика 4 е видно, че спрямо предходната година намалява

²⁵ <https://bit.ly/3uJ4kq8>

²⁶ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_peps60/default/table?lang=en

броят на децата в риск от бедност, чийто родители са с по-ниско образование за сметка на увеличаване на дела им при родители с гимназиално и професионално образование.

Графика 4 Дял на децата под 6-годишна възраст в риск от бедност спрямо образование на родителите им през 2019 г. и 2020 г.

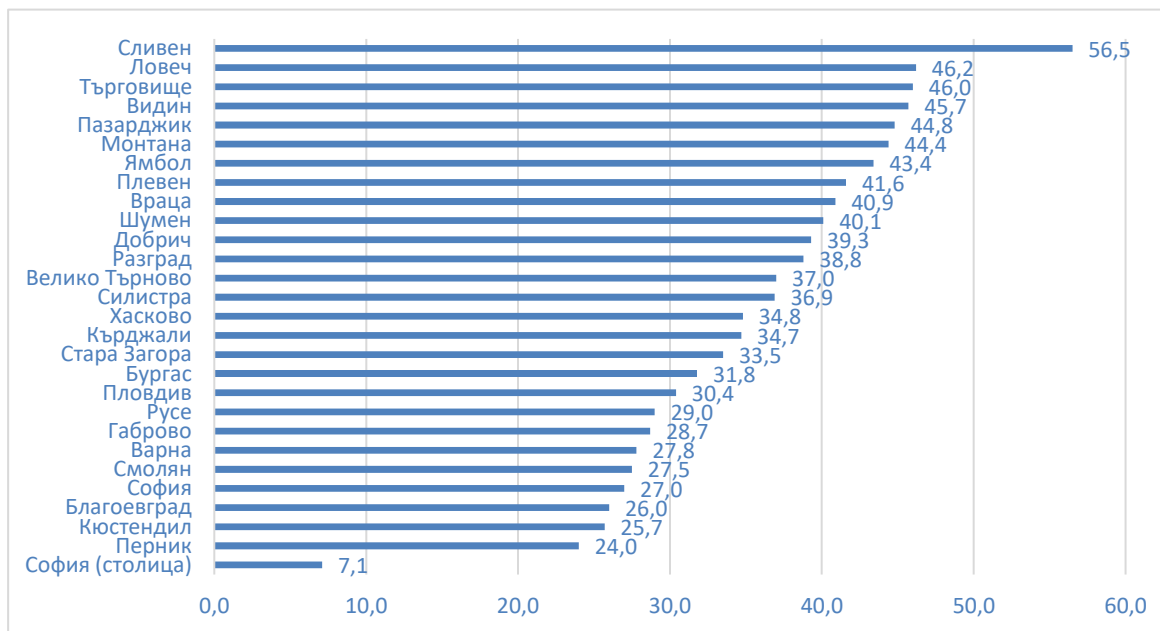

Източник: Евростат, 2021 г.

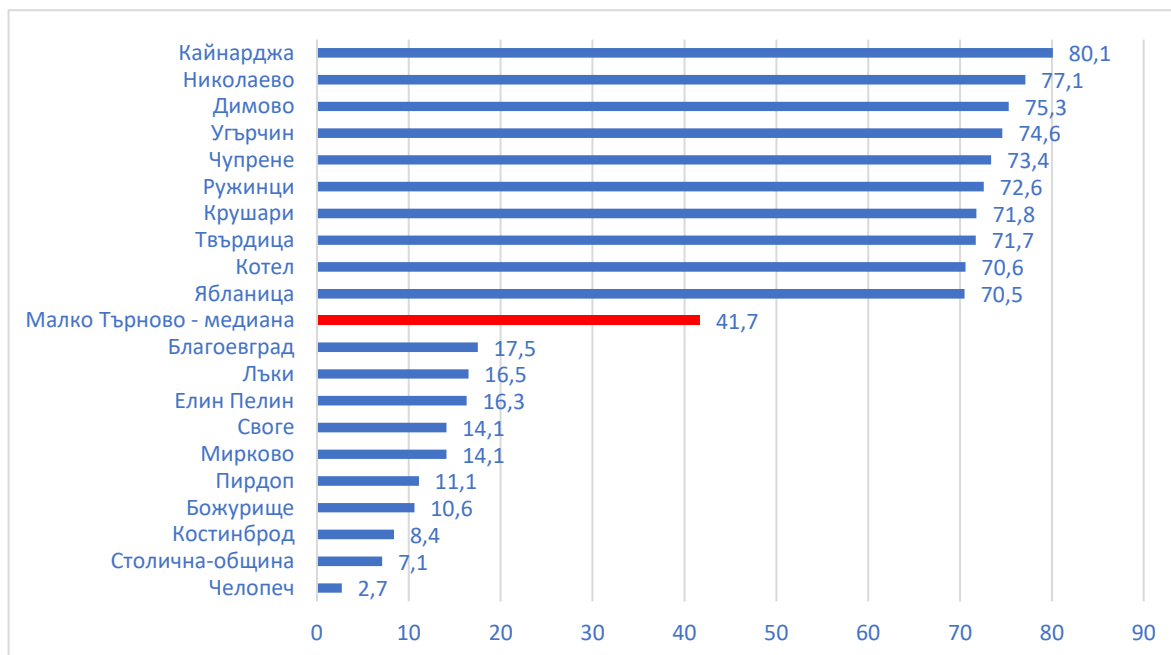
- Шеста група индикатори* е свързана с дял на децата под 3-годишна възраст **в риск от бедност в градски и селски райони**. Такива данни са налични в Евростат за цялото население, но не са разпределени по възраст. В изследването на НСИ и Световната банка „Картографиране на бедността в Република България“²⁷, публикувано през август 2018 г., е налична информация за дела на бедните деца от 0 до 14 г. по области и общини. Данните демонстрират степента на разслоение в страната – на областно ниво Сливен е с най-голям дял бедни деца от тази група, а сред 10-те лидери в тази негативна класация са всички области от Северозападна България. Обратно, столицата е категорично с най-малък дял бедни деца, следвана от сателитните и области. Това се потвърждава и от картината по общини - Столична, заедно с малките общини от София-област, с концентрация на рудодобивни предприятия са с най-малък дял бедни деца от 0 до 14 год., докато сред 10-те общини с най-голям дял бедни деца, 8 са малки общини от Северозападна България и Сливенска област (Графики 5 и 6).

²⁷ <https://bit.ly/3uqarjr>

Графика 5 Относителен дял на бедните по области - деца от 0 до 14 г.

Графика 6 Относителен дял на бедните по общини - деца от 0 до 14 г.

Детската бедност е проблем с много измерения и последствия за живота и развитието на децата. Това е особено валидно за децата в ранна възраст, поради нуждите от развитие и подкрепата, която

е необходимо да се осъществи спрямо техните семейства, за да се превентира задълбочаването на проблемите и да се осигурят равни възможности за развитие. Анализът по индикатори за детска бедност показва, че на национално ниво се събират и проследяват данни, но бедността при децата до 3 г. не е обект на специално внимание. В допълнение не са налични данни и за специфични групи деца до 3 г. възраст като ромски групи, деца мигранти, бежанци и деца с увреждания. Това от своя страна затруднява идентифицирането на потребности, специфични проблеми и съответно планирането на политики, програми и услуги за целенасочена подкрепа към тези групи. Наличните данни за детска бедност за деца до 6 г. възраст показва устойчива тенденция на висок дял на бедни деца по всички индикатори, като в сравнение с другите държави членки на ЕС, България е на челни места.

3.2. Майчино и детско здраве и хранене

Майчиното здраве се отнася до здравето на жените по време на бременността, раждането на децата и постнаталния период. Всеки етап би следвало да бъде осигурен с услуги, които да предоставят на майките и техните деца възможност да развият пълния си потенциал за здраве и благополучие.²⁸ Майчиното здравеопазване включва здравни грижи за наблюдение върху протичането на нормална бременност или бременност с риск, както и ранно откриване на заболявания и усложнения у бъдещата майка и плода. Тези грижи обхващат профилактични прегледи за периода от диагностициране на бременността до определен период след раждането.

Детското здраве от своя страна е свързано с осигуряване на възможности за превенция на детската смъртност, профилактика и промоция на здраве и развитие. Детското здравеопазване включва профилактични дейности (прегледи, изследвания, имунизации), които са задължителни при наблюдението на растежа и развитието на детето от раждането до 18-годишната му възраст.

По отношение на индикаторите в тази област отново не са налични достъпни данни, а такива се събират от различни институции.

- **Първият индикатор е дял на бременните жени, обхванати от пренатална грижа.** По предоставени данни от НЗОК за 2020 г., броят на жените, обхванати от пренатална грижа през 2020 г. е 73 488. Броят раждания през 2019 г. според НСИ е 61 882, а през 2020 г. ражданията са 59 440²⁹, тоест броят жени, обхванати от пренатална грижа, значително надхвърля броя раждания. Това би могло да се обясни с факта, че в този брой влизат жени в различен период на бременността, може да включва и прекъсване на бременността по различни причини. Според доклад на сдружение Ларго „Цената на безразличието (обосновка на необходимостта от осигуряване на достъп до качествени медицински грижи на всички бременни жени и родилки)“³⁰, през 2019 г. делът на

²⁸ https://www.who.int/health-topics/maternal-health#tab=tab_1

²⁹ <https://bit.ly/3nXvsiW>

³⁰ <https://bit.ly/3sn206R>

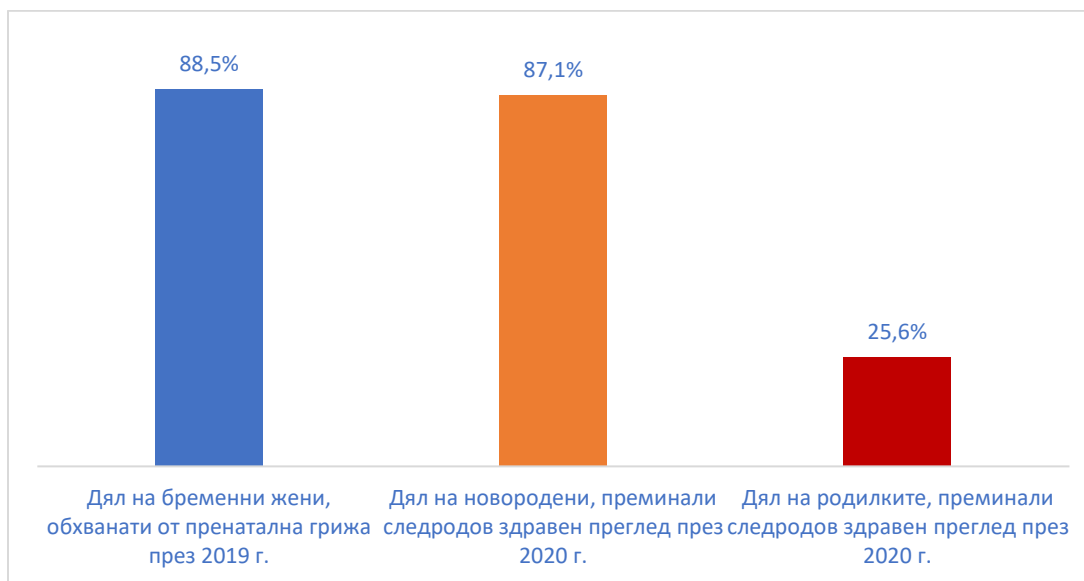
неосигурените родилки е 11.5% от всички родили жени, което означава, че дялът на обхванатите от пренатална грижа в България е 88.5%.

- **Вторият индикатор е дял на новородени, преминали следродов здравен преглед.** По предоставени данни от НЗОК, броят на новородените, преминали следродов здравен преглед през 2020 г. е 51 481. Въз основа на данните на НСИ за броя раждания може да бъде направено изчисление относно дела на новородените, преминали следродов здравен преглед от общия брой живородени, който е 87.12%.

- **Третият индикатор е дял на родилките, преминали следродов здравен преглед.** По предоставени данни от НЗОК, броят на родилките, преминали следродов здравен преглед през 2020 г. е 16 858. Въз основа на данните на НСИ за броя раждания през 2020 г., може да се направи изчисление относно дела на родилките, преминали следродов здравен преглед, който е 25.6%.

На графика 7 са представени данните на база изчисления от предоставена информация по първите три индикатора. Видимо е, че все още в страната има неосигурени бременни, както и родилки, които не са обхванати от пренатална и постнатална грижа. В този смисъл, достъпът на бременните жени до медицинска помощ не е гарантиран. Прави впечатление ниският дял на родилките, преминали следродов здравен преглед (важно е да се отбележи, че става въпрос за прегледите, поемани от НЗОК). Това означава, че голям дял от майките или не преминават през преглед, или избират да се възползват от частни прегледи.

Графика 5 Обхват на пренатална и постнатална грижа през 2019 г. и 2020 г.

Източник: Изчисления на база доклад Ларго 2019 г., данни от НЗОК и данни от НСИ 2020 г.

- **Четвъртият индикатор е дял на децата под 3-годишна възраст с непосредствени здравни нужди.** НЗОК не разполагат с информация за децата с непосредствени здравни нужди. Според данни

на Евростат³¹, през 2017 г. делът на децата под 18 с непосредствени медицински нужди е 2%, а делът на децата под 18 с непосредствени дентални нужди е 2,4%.

- *Петият индикатор е дял на родените с ниско тегло* (под 2500 гр. при раждане). Според предоставени данни от НСИ, делът на родените с ниско тегло през 2019 г. е 9.5%.
- *Шестият индикатор е дял на децата под 6 месеца, които са хранени единствено с кърма.* По този индикатор не са открити налични данни в никоя от националните и международните бази данни или доклади.
- *Седмият индикатор е дял на децата между 6 и 23 месеца с минимална приемлива диета.* По този индикатор не са открити налични данни в никоя от националните и международните бази данни или доклади.
- *Осмият индикатор и деветият индикатор са свързани с детска смъртност на деца до 1-годишна възраст в градски и селски райони* и данните за България за 2020 г. са следните – 4.5 на 1000 раждания за градски райони и 6.9 на 1000 раждания за селски райони³². Данни са налични от НСИ и различни други източници.
- *Десетият индикатор* в тази област е свързан с **дял на децата, лягащи си гладни в края на деня**. По този индикатор не са открити налични данни в никоя от националните и международните бази данни или доклади.

В обобщение, изводите по отношение на индикаторите в област майчино и детско здраве и хранене са свързани с наличието на мониторингови данни в компетенциите на съответните институции, свързани с получените съответните услуги от здравната система, но не и броя на неполучилите, както и дела спрямо общата съвкупност. За други индикатори има налични данни, но те са по-скоро фокусирани върху децата въобще, като например децата с непосредствени здравни нужди. Налични са данни по ключовия индикатор за детска смъртност в градски и селски региони и дял на родените с ниско тегло. По всички останали индикатори не са налични данни в никой от международните или национални доклади. Правенето на политики в област майчино и детско здраве и хранене не се базира на анализи по отношение на тенденции с оглед промяна на дяловете на годишна база и не са ясни потребностите на различните групи потребители, както и резултатите от използването/неизползването на съответните услуги. Темата за здравословното хранене на децата в ранна възраст не присъства в базите данни и не е фокус в националните политики.

3.3. Сигурност и безопасност на децата

Сигурността и безопасността на децата се разбира като необходимостта да се осигури закрила на децата от насилие, да се гарантира психичното здраве на полагащите грижи, защитата в семейна среда и развитие на уменията на родителите. В тази област са формулирани седем индикатора,

³¹ <https://bit.ly/3sc38dm>

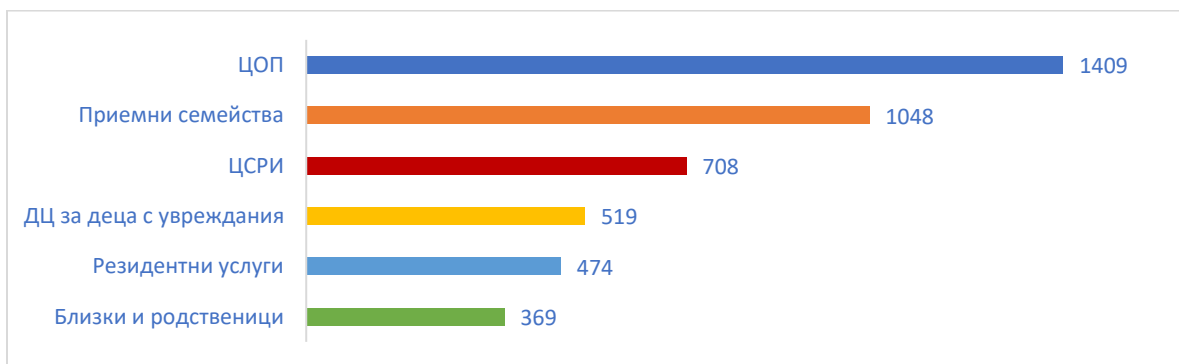
³² <https://bit.ly/2RzVddf>

свързани със системата на социална закрила и алтернативни грижи, децата, претърпели различни видове насилие, деца и майки без документи.

- **Първият индикатор е дял на децата под 6-годишна възраст, обхванати от мерки/политики/услуги за социална закрила.** Според данни, предоставени от АСП, децата до 6/7 годишна възраст, които са ползвали социални услуги в общността през месец декември 2020 г. са 2 636, от които 1409 са обхванати от центрите за обществена подкрепа, 519 посещават дневните центрове за деца с увреждания, а 708 - центрите за социална рехабилитация и интеграция. Делът на тези деца от общия брой деца (към 31.12.2020 г.) до 7-годишна възраст включително (естимиран на база данни на НСИ³³), е 0,5%. Важно е да се отбележи, че предоставените данни от АСП са на месечна база, а не на годишна, както и че АСП не събира данни за броя ползватели на услугата Център за ранно детско развитие (ЦРДР).
- **Вторият индикатор е дял на децата под 6-годишна възраст, настанени в алтернативна грижа.** Според данни, предоставени от АСП, общият брой деца до 6/7 години включително, които са настанени в резидентни услуги и специализирани институции или в приемни семейства, както и в семейства на близки и роднини през месец декември 2020 г. (отново данните са на месечна база), е 1891, от които 1048 деца са настанени в приемни семейства, 369 са при близки и роднини и 474 деца са в резидентни услуги (Център за настаняване от семеен тип (ЦНСТ), Дом за медико-социални грижи за деца (ДМСГД), Звено „Майка и бебе“). Делът на тези деца от общия брой деца (към 31.12.2020 г.) в тази възрастова група (отново естимиран на база данни на НСИ³⁴) е 0,4%.

От графика 8 е видно, че най-голям е броят на децата, ползващи услуги в центрове за обществена подкрепа, следвани от настанените в приемни семейства. Най-малък е броят на децата, настанени при близки и родственици.

Графика 6 Брой деца в резидентни услуги и услуги в общността към 12.2020 г.

Източник: Данни, предоставени от АСП към 12.2020 г.

³³ <https://bit.ly/3nYFYGC>. Броят на децата под 7 е естимиран като са събрани групите деца на възраст 0, 1-4, както и разделяне на групата 5-9- годишна възраст на 5 части, от които са взети 3, като по този начин се получава възрастова група 5-7.

³⁴ Пак там

- **Третият индикатор** е дял на децата под 6-годишна възраст, претърпели физическо, сексуално или психическо насилие през последната година. Въпреки че са посочени в запитвания до АСП и МВР, такива данни не са предоставени от съответните институции. Налице са данни за насилие над деца без спецификация по възраст. Както посочва Национална мрежа за децата (НМД) „Към края на 2019 г. в България все още няма единна система за регистриране на случаи на насилие над деца. Различните органи по закрила водят свои отделни статистики, но резултатите не се анализират цялостно. По предварителни данни на МВР общият брой на престъпления срещу деца през 2019 г. е бил 2 268. По данни на АСП през 2019 г. сигналите, постъпили в отделите „Закрила на детето“ за насилие над деца, са се увеличили с 65 в сравнение с предходната и общият им брой е бил 1 171, като по 446 от тях са открити случаи. По данни на Националната телефонна линия за деца 116 111, семейството е мястото, където децата са насилвани най-много – 463 сигнала, на улицата – 85, в училище – 20, броят деца, преживели насилие в институции, е 12, в осиновително семейство – няма, при близки – 21, на обществено място – 26.“³⁵
- **Четвъртият и петият индикатор** са свързани с дял на децата под 3-годишна възраст, които са регистрирани при раждане и дял на децата без документи под 6-годишна възраст. Според базата данни на УНИЦЕФ³⁶ е естимирано, че 100% от децата са регистрирани при раждане, считайки, че системата за гражданска регистрация е пълна и спрямо наличната нормативна рамка в страната. Данни за нерегистрираните деца под 6-годишна възраст са поискани от МРРБ, но не са получени.
- **Шестият и седмият индикатор** са свързани с дял на бременните жени без документи и дял на майки на деца от 0 до 6-годишна възраст без документи. По тези индикатори не е налична публична информация. Данни са поискани от МРРБ, но не са получени.

Сигурността и безопасността на децата са в компетентността на различни служби и услуги. Информация за сигурността и безопасността на децата във възрастовия интервал 0-3 не е налична, а там, където е, е предимно под формата на брой ползватели на съответните услуги, без анализ на тенденции и промяна в броя или изчисляване на дялове. Влизащите в системите деца са с по-високо ниво на риск от насилие и раздяла с биологичното семейство, доколкото данни за не влезлите в системите не са налични.

3.4. Ранно учене

Механизмът на ранното учене при децата се активира още преди включването в организирани форми за грижа и предучилищно образование. Ученето е вграден механизъм, който гарантира успешната адаптация на човешките същества към променящите се обстоятелства. Новородените и много малките деца са напълно зависими от полагащите грижи за тях, които трябва да разпознават

³⁵ НМД. „Бележник 2020: Какъв е средният успех на държавата в грижата за децата?“, достъпен на: <https://nmd.bg/wp-content/uploads/2013/11/%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%BA-2020.pdf>, с. 28

³⁶ <https://data.unicef.org/topic/child-protection/birth-registration/>

и да могат да отговорят на техните нужди. Тези нужди са свързани не само с хранене и безопасност, но и със социална ангажираност, когнитивна стимулация, емоционално регулиране и успокояване. Полагащите грижи осигуряват основата за *ранно учене (ключов компонент от Рамката за пълноценна грижа³⁷)*, когато осъществяват зрителен контакт с детето, следят погледа му, говорят с него, чрез усмивка, зрителни контакти, говорене и пеене, моделиране, имитация и прости игри като "махане за довиждане. Когато полагащите грижи са чувствителни, отзивчиви, предсказуеми и любящи, те улесняват ранното социално и емоционално развитие на детето, насърчават сигурната емоционална привързаност между детето и родителя и насърчават ученето. Децата се нуждаят от любящи и сигурни грижи от страна на възрастните в семейна среда, като за някои от ежедневните дейности имат нужда от насоки, а за други от взаимоотношения. По този начин малките деца придобиват важна опитност в социалното учене. Тази любяща и сигурна грижа се предоставя предимно в семейна среда, но и също така и в различни услуги, с цел подкрепа за родителите.

В тази област са формулирани предварително девет индикатора, част от които са свързани с количествени данни, а останалите с налични стратегии, нормативни документи и политики в страната.

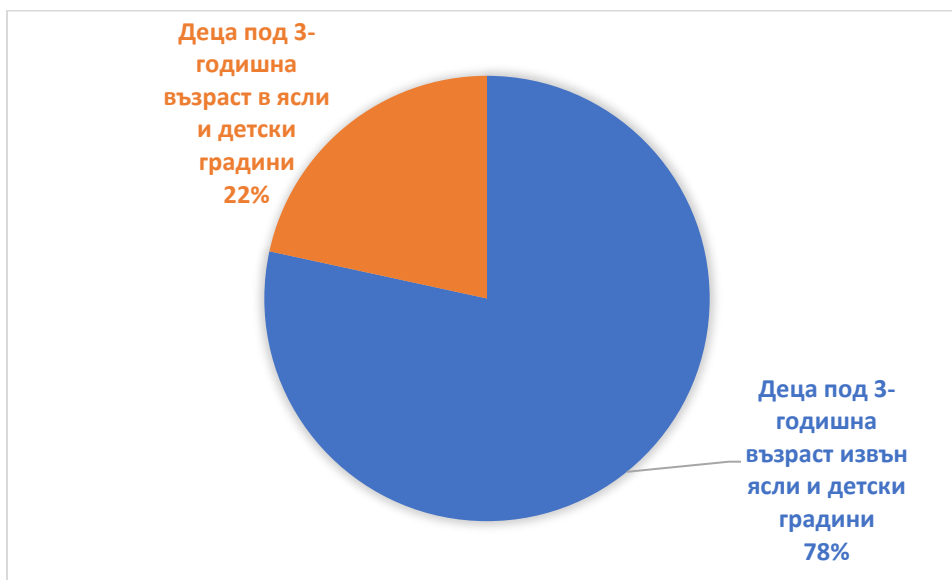
- *Първите три индикатора са свързани с дял на децата под 3-годишна възраст, които не ползват услуги, а за тях се грижат само в семейна среда или други форми на подкрепа в разширеното семейство, дял на децата под 3 години, ползващи услуги (детски ясли и яслени групи към детските градини), както и наличие на гарантирано място в услугите за ранно детско развитие в страната.* Тези показатели са пресметнати на база общ брой деца до 3-годишна възраст (данни, предоставени от НСИ) – 188 599, брой деца в детски ясли - 32 185³⁸, както и в яслени групи към детските градини на възраст до 3 години - 8 614³⁹. Общият брой на децата под 3-годишна възраст в детските ясли и градини към 2019 г. е 40 799. Съответно децата под 3-годишна възраст изцяло в семейна среда са 78.4% от всички деца под 3 години в страната, а децата, ползващи ясли и яслени групи в детските градини са останалите 21.6%. Що се отнася до индикатора, свързан с наличие на гарантирано място в услугите за ранно детско учене и грижа в страната, в България децата нямат такова гарантирано място, напротив – местата са ограничени. От графика 9 е видно, че по-голямата част от децата се отглеждат извън детските ясли и яслени групи в детските градини.

³⁷ World Health Organization, United Nations Children's Fund, World Bank Group. Nurturing care for early childhood development: a framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. Geneva: World Health Organization; 2018. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO, retrieved from: https://www.who.int/maternal_child_adolescent/child/nurturing-care-framework/en/

³⁸ <https://bit.ly/3b8CvVj>

³⁹ https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/data/timeseries/Edu_1.1.2.xls Налични са данни и за 2020 г., които показват, по-малък брой на децата в яслени групи. За целите на коректното изчисление на дела са ползвани данни за 2019 г.

Графика 7 Деца под 3-годишна възраст в и извън ясли и детски градини през 2019 г.

Източник: Изчисление на база данни НСИ 2019 г.

- Четвъртият индикатор е дял на децата под 3-годишна възраст, които не са се върнали в услугите, след затварянето им поради пандемията от COVID 19. Данните са поискани от МЗ, но не са предоставени.
- Петият и шестият индикатор се отнасят до дела на персонал в услугите по ранно детско развитие и учене в страната с минимум Бакалавърска образователна степен за деца от 0-6 или 0-3-годишна възраст, в зависимост от типа система. В България системата, предлагаща услуги за деца в ранна възраст, е разделена според възрастта им, т.е. детски ясли за деца на 1 и 2-годишна възраст и детски градини за деца над 3-годишна възраст. В този смисъл, индикаторът се отнася само за персонала в детски ясли и яслени групи към детските градини за деца под 0-3-годишна възраст. Данни са поискани от МЗ, но не са предоставени.
- Седмият и осмият индикатор се отнасят до наличие и тип на политики за улесняване достъпа на уязвими семейства с малки деца до услугите по ранно детско развитие и учене. Такива политики са налични в страната, което може да се потвърди чрез следните нормативни документи: Закон за предучилищното и училищното образование (ЗПУО)⁴⁰, Наредба за приобщаващото образование⁴¹, Стратегия за образователна интеграция на деца и ученици от етнически малцинства 2015-2020⁴².

Според ЗПУО основна цел на предучилищното и училищното образование е интелектуално, емоционално, социално, духовно-нравствено и физическо развитие и подкрепа на всяко дете и на

⁴⁰ Закон за предучилищното и училищното образование, 2016, достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>

⁴¹ Наредба за приобщаващо образование, 2017, достъпна на: <https://www.lex.bg/en/laws/ldoc/2137177670>

⁴² Стратегия за образователна интеграция на деца и ученици от етнически малцинства, 2015, https://www.mon.bg/upload/6532/Strategy_образователna_integracia_2015.pdf

всеки ученик в съответствие с възрастта, потребностите, способностите и интересите му. Системата на предучилищното и училищното образование осигурява условия за РДР и подготовка на децата за училище. Държавните и общинските детски градини и училища получават допълнително финансиране за работа с деца и ученици от уязвими групи.

Според Наредбата за приобщаващо образование, приобщаващото образование е процес на осъзнаване, приемане и подкрепа на индивидуалността на всяко дете или ученик и на разнообразието от потребности на всички деца и ученици чрез активиране и включване на ресурси, насочени към премахване на пречките пред ученето и научаването и към създаване на възможности за развитие и участие на децата и учениците във всички аспекти на живота на общността. За реализиране на общата и допълнителната подкрепа за личностно развитие в детските градини и училищата работят психолог или педагогически съветник, логопед, ресурсни учители и други специалисти според потребностите на децата и учениците. Общата подкрепа за личностно развитие се предоставя от учителите и от други педагогически специалисти в детската градина, училището или в центъра за подкрепа за личностно развитие. Ранното оценяване на потребностите от подкрепа за личностно развитие на децата в детската градина включва: ранно оценяване на развитието на детето и на риска от обучителни затруднения; определяне на необходимост от допълнителни модули за децата, които не владеят български език; определяне на необходимост от извършване на оценка от екип за подкрепа за личностно развитие на индивидуалните потребности за предоставяне на допълнителна подкрепа за личностно развитие на детето при затруднения във физическото, познавателното, езиковото, социалното, сензорното, емоционалното и творческото развитие на детето спрямо децата от същата възрастова група, наличие на рискови фактори и обстоятелства в средата на детето, наличие на хронични заболявания, които възпрепятстват обучението и включването на детето в дейността на детската градина и др. След провеждане на оценяването родителят се запознава с резултатите от него. В зависимост от резултатите от оценяването координаторът съвместно с родителя определя за всяко дете дейности от общата и/или от допълнителната подкрепа за личностно развитие: екипна работа между учителите и другите педагогически специалисти; занимания по интереси; грижа за здравето; ранно оценяване на потребностите и превенция на обучителните затруднения; поощряване с морални и материални награди; дейности за превенция на насилието и преодоляване на проблемното поведение; логопедична работа.

Стратегическите цели на Стратегията за образователна интеграция на деца и ученици от етнически малцинства са: пълноценна социализация на деца и ученици от етническите малцинства, гарантиране на равен достъп до качествено образование за децата и учениците от етническите малцинства, утвърждаване на интеркултурното образование като неотменна част от процеса на модернизация на българската образователна система, съхраняване и развиване на културната идентичност на децата и учениците от етническите малцинства. Образователната интеграция е една от видовете политики за включване, които се реализират в рамките на ЕС. Практическата реализация на този тип интеграция в българските детски градини и училища се осъществява в

следните направления: осигуряване на равен достъп до качествено образование за всички деца и ученици; утвърждаване на интеркултурното образование като неотменна част от процеса на модернизация на българската образователна система; създаване на предпоставки за успешна социализация на децата и учениците от етническите малцинства; съхраняване и развиване на тяхната културна идентичност чрез изучаване на майчин език, история и култура; поощряване на взаимното уважение, разбирателството и сътрудничеството между всички деца и ученици, независимо от етническата им принадлежност.

- **Деветият индикатор е капацитет на услугите за ранно детско развитие и учене да осигури включването на деца под 6-годишна възраст от маргинализирани групи.** Според Проект на Национална Стратегия на Република България за приобщаване и участие на ромите (2021 – 2030) като цяло липсват достатъчно детски градини в селските и отдалечените райони, в близост до ромските квартали в градовете.⁴³ Според ЗПУО там, където са налични детски градини в селските райони или средишни детски градини (една за няколко села), е осигурен достъп чрез организиран транспорт до там. Според доклада Ранното детство в ромските общности (RECI+)⁴⁴, се отчита липса на интеркултурна перспектива, тъй като много от учителите не говорят ромски или турски език. Според Проекта на Национална стратегия „Качеството на предоставеното ОГРДВ се възпрепятства от недостатъчната подготовка на възпитателите и другите служители в области като приобщаващо образование, РДР, етническо многообразие, усвояване на втори език и специални образователни потребности и способности. Малцина са добре обучените ромски медиатори и сътрудници, които предоставят услуги, свързани с ОГРДВ“⁴⁵. Поради финансовите бариери за посещаване на детска градина пред много ромски семейства, някои общини намаляват таксите, като това е въпрос на местна политика. От друга страна, включването на деца с увреждания в услугите за РДР и учене се гарантира от конкретен брой във всяка група в детските градини, предвиден за деца със специални образователни потребности, който се определя с наредба на общински съвет на местно ниво. Например за Столична община са предвидени места за 3 деца със специални образователни потребности в група в детската градина. Бариера към включването на деца с увреждания е големият брой деца в групите като цяло и липса на капацитет на учителите да работят с тях.

В обобщение, в България местата за децата в детските ясли и яслени групи към детските градини не са гарантирани. Темата за достъпа на деца в ранна възраст до услуги за РДР и учене се адресира в редица нормативни и стратегически документи, но по-скоро с фокус децата над 3-годишна възраст. Достъпът и осигуряването на качество на ранното учене за деца в уязвима ситуация все още е предизвикателство, въпреки направените усилия за осигуряване на детски градини в селски

⁴³ Проект на Национална стратегия на република България за приобщаване и участие на ромите, достъпен на: <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5708>

⁴⁴ Ранното детство в ромските общности в България. Доклад за приобщаването на ромите в образованието и грижите, здравеопазването и социалните услуги в ранна детска възраст, Република България, 2020, достъпен на: https://osis.bg/wp-content/uploads/2021/02/RECI_Bulgaria-report_BG-2021-01-18-corr4.pdf

⁴⁵ Проект на Национална стратегия на република България за приобщаване и участие на ромите, достъпен на: <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5708>

райони и средищни детски градини, все още липсват такива, а там, където ги има, подготовката на предоставящите услуги не е на необходимото ниво. Налични са данни, отново с мониторингов характер, за децата в и извън услугите за РДР и учене. Техният анализ се случва основно в периодите на стратегическо планиране.

3.5. Родителство и подкрепа на семействата

Индикаторите в област Родителство и подкрепа на семействата описват система, в която подкрепящите дейности включват, както помощи за семействата с деца в ранна възраст, така и услуги, подкрепящи родителството и политики, регулиращи баланса между работа и семеен живот, и по този начин подкрепящи семейството в реализиране на основните му функции, свързани с отглеждане на деца в ранна възраст.

Рамката за пълноценна грижа описва грижата за деца в ранна възраст като грижа, която поставя семейството в центъра. В периода от бременността до 3-годишна възраст най-близките членове на семейството са тези, които най-последователно присъстват в живота на децата. Като такива, те са основните доставчици на грижи. За да осигурят тези грижи, семействата се нуждаят от информация, ресурси и услуги. Майките, бащите, бабите и дядовците и другите предоставящи първични грижи трябва да бъдат включени в програми, насочени към предоставяне на образование и подкрепа семействата при полагането на грижи.⁴⁶

Анализът на данните по индикаторите като цяло показва дефицит на политики и услуги, от една страна, и като следствие от това, целенасочено събирана информация, която да описва съответните политики и подкрепа за семействата с деца в ранна възраст. Доколкото такива има, те са насочени към всички семейства, без значение от възрастта на детето.

- **Първият индикатор е семейни помощи, достъпни за родители с малки деца (детски надбавки/помощи)**

Законът за семейните помощи (ЗСП)⁴⁷ за деца регулира достъпа и условията, при които семействата с деца получават еднократни и месечни семейни помощи. Когато става дума за деца в ранна възраст, са налични следните видове помощи:

- еднократна помощ при бременност - за бременни жени, чийто доход на член от семейството е по-нисък или равен на дохода, определен за целта в закона за държавния бюджет, за периода от 45 дни преди определения термин за раждане;

⁴⁶ World Health Organization, United Nations Children's Fund, World Bank Group. Nurturing care for early childhood development: a framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. Geneva: World Health Organization; 2018. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO, retrieved from: https://www.who.int/maternal_child_adolescent/child/nurturing-care-framework/en/

⁴⁷ Закон за семейни помощи за деца, в сила от 2002 г., достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135441920>

- еднократна помощ при раждане на дете - ако до навършване на 2-годишна възраст на детето се установят трайни увреждания 50 и над 50 на сто, на майката се изплаща допълнителна еднократна помощ;
- еднократна помощ за отглеждане на близнаци;
- еднократна помощ за отглеждане на дете от майка (осиновителка) студентка, учаща в редовна форма на обучение;
- месечни помощи за отглеждане на дете до навършване на една година – според подходния критерий, описан по-долу, не е осигурена и не получава обезщетение за бременност и раждане, за отглеждане на дете или при осиновяване на дете до 5-годишна възраст по реда на Кодекса за социално осигуряване; детето не е настанено за отглеждане извън семейството; семейството живее постоянно в страната; детето има направени всички задължителни имунизации и профилактични прегледи съобразно възрастта и здравословното му състояние;
- месечни помощи за отглеждане на дете с трайно увреждане – предоставят се независимо от доходите на семейството

Еднократната помощ при бременност, раждане на дете, както и месечната помощ за отглеждане на дете до навършване на една година са помощи, насочени специално към семейства с деца в ранна възраст, а останалите видове помощи ги включват, както и включват по-големи деца.

Месечната помощ за отглеждане на дете до навършване на една година може да се предоставя в пари или в натура, под формата на стоки и/или услуги за детето в съответствие с индивидуалните му потребности, оценени от Дирекция "Социално подпомагане" (ДСП) в случай, че:

- родителите или лицата, получаващи семейната помощ, не полагат грижи за детето/децата си;
- семейната помощ не се използва по предназначение за детето/децата;
- родителите или лицата, получаващи семейната помощ, не изпълняват задължението по чл. 8, ал. 6 от Закона за закрила на детето⁴⁸: "Родителите, настойниците, попечителите или другите лица, които полагат грижи за дете, са длъжни да изпълняват предприетите по този закон мерки и да съдействат при осъществяването на дейностите по закрила на детето";
- майката, на която са отпуснати помощи, не е навършила 18 години.

Останалите изброени еднократни помощи за семейства с малки деца, се предоставят само в парична форма.

От гледна точка на гражданство, право на семейни помощи за деца имат бременните жени български граждани или бременните жени - чужди граждани, и семействата на чужди граждани,

⁴⁸ Закон за закрила на детето, в сила от 2000 г., достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134925825>

които постоянно пребивават и отглеждат децата си в страната, ако получаването на такива помощи е предвидено в друг закон или в международен договор, по който Република България е страна; семействата на деца български граждани, отглеждащи децата си в страната; семействата, в които единият родител е български гражданин, както и семействата на роднини, близки или приемни семейства.

От гледна точка на подоходен критерий (там, където такъв се прилага, изключения правят децата с трайни увреждания), право на семейни помощи имат семействата и бременните жени със средномесечен доход на член от семейството за предходните 12 месеца, по-нисък или равен на дохода, определен за целта в закона за държавния бюджет на Република България за съответната година, но не по-малък от предходната година.

- **Вторият индикатор е дял на семейства с деца до 3 години, ползващи се от програми/услуги за подкрепа на родителите.** Според действащото социално законодателство до средата на 2020 г. единствената социална услуга, в чиито цели, задачи и целеви групи експлицитно са посочени семействата като получаващи подкрепа е Център за обществена подкрепа (ЦОП).⁴⁹ АСП не е предоставила информация за дела на семействата с деца до 3-годишна възраст, ползващи програми и услуги за подкрепа на родителите, а само за броя на децата до 6-годишна възраст, ползващи услугите на ЦОП, което не може да се ползва като база за изчисление на този дял. Друга услуга с пилотен характер, предоставяща подкрепа за семейства с деца в ранна възраст е ЦРДР, но АСП не събира данни за броя ползватели на тази услуга.
- **Третият индикатор е дял на социалните помощи за най-бедните семейства с малки деца.** АСП не събира такава информация по възраст на децата.
- **Четвъртият индикатор е наличие на услуги в подкрепа на родителството за най-уязвимите групи.** Както беше упоменато по-горе, във връзка с втория индикатор, ЦОП и ЦРДР са насочени предимно към осъществяване на подкрепа за родителството на уязвими групи деца и семейства. Към 31.12.2020 г. в страната има общо 143 ЦОП според Отчет за дейността на Агенцията за социално подпомагане за 2020 година⁵⁰. Според Доклад от оценка на проекта за социално включване, публикуван през 2018г., за периода на прилагане на проекта за социално включване, услугите за РДР са достигнали до 12 964 родители на деца от 0 до 3-годишна възраст, предоставяйки консултиране за развитие на родителски умения. Тъй като тези центрове работят към момента с финансиране като общински проекти от Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ (ОПРЧР), може да се допусне, че те продължават да предоставят услуги за подкрепа на деца в ранна възраст, но те са неустойчиви и начинът им на финансиране след 2021 г. не е уточнен.
- **Петият и шестият индикатор са свързани с наличие и тип политики, регулиращи баланса между работата и семейния живот.**

⁴⁹ <https://asp.government.bg/bg/deynosti/sotsialni-uslugi/metodiki-i-metodicheski-ukazaniya>

⁵⁰ <https://asp.government.bg/uploaded/files/5679-Godishen-doklad-2020.pdf>

В България има политики, регулиращи баланса между работата и семейния живот през 2020 г. Основните нормативни документи, регулиращи този баланс са Кодекса на труда⁵¹ и Семейния кодекс⁵². В страната е разработена Национална Стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете 2021 – 2030 г.⁵³

Кодексът на труда регулира баланса между работата и семейния живот в няколко различни аспекта. Първият от тях е гарантиран отпуск при различни, част от които свързани със семейството, причини. Работниците имат право на отпуск при гледане на болен или карантинен член от семейството, придружаването му/й за медицински преглед, изследване или лечение, както и за гледане на здраво дете, върнато от детско заведение поради карантина в заведението или на детето. Жените имат право на отпуск поради бременност и раждане в размер на 410 дни за всяко дете, от които 45 задължително се ползват преди раждането. Бащата, когато се намира в брак с майката или живеещ в едно домакинство с нея, има право на 15-дневен отпуск от датата на изписване на детето от лечебното заведение след раждането му. След използване на отпуска поради бременност, раждане или осиновяване, ако детето не е настанено в детско заведение, работничката или служителката има право на допълнителен отпуск за отглеждане на дете до навършване на 2-годишната му възраст. През време на отпуск по предходните алинеи на майката (осиновителката) или на лицето, което е поело отглеждането на детето, се заплаща парично обезщетение при условия и в размери, определени в отделен закон. Времето, през което се ползува отпускът, се признава за трудов стаж. Също така отпуск се полага при осиновяване на дете до 5-годишна възраст, както и отпуск за кърмене и хранене на малко дете.

Други специфични регламенти, свързани със семействата, които са налични в Кодекса на труда, са свързани с преместване на работа от едно в друго населено място. Пътните разноските по преместването, разноските по пренасянето на покъщнината му, възнаграждение за дните на пътуването и за още 2 дни, могат да се заплатят от работодателя, както за работника, така и за членовете на семейството му. Разноски могат да се платят и при завръщане в постоянното местоживееене, ако трудовото правоотношение е прекратено не по вина на работника.

В Кодекса на труда също така е предвидено, че работодателят може да полага грижи за осигуряване на жилища на работниците и служителите и техните семейства, като използва средства от определените за тази цел фондове. Съдействие може да бъде оказване от страна на работодателя и за настаняване на децата на работниците в детски заведение, които са поддържани и изградени със средства на работодателя или съвместно с други работодатели и общинските съвети. Децата на работниците също могат да ползват база за почивка, спорт, туризъм, културни и други занимания, ако такава е налична.

⁵¹ Кодекс на труда, в сила от 1987 г., достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1594373121>

⁵² Семейен Кодекс, в сила от 2009 г., достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135637484>

⁵³ Национална Стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете 2021 – 2030 г., достъпна на: https://www.mod.bg/bg/doc/ravnopostavenost/20210119_National_strategy_2021-2030.pdf

Семейният кодекс, от своя страна, регулира процеса и условията по встъпване в брак и отношенията между членовете на семейството. Всеки съпруг има свобода на развитие на личността, на избор и упражняване на професия. Лични са движимите вещи, придобити от единия съпруг по време на брака, които му служат за обикновено лично ползване, за упражняване на професия или на занаят. Що се отнася до имуществените взаимоотношения, съвместният принос може да се изрази във влагане на средства, на труд, в грижи за децата и в работа в домакинството. При развод всеки от съпрузите има право да получи част от стойността на вещите за упражняване на професия или на занаят и от вземанията на другия съпруг, придобити по време на брака, ако са на значителна стойност и той е допринесъл за придобиването им с труда си, със средствата си, с грижите за децата или с работата си в домакинството.

Националната Стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете 2021 – 2030 г. има за своя първа приоритетна област равнопоставеността на жените и мъжете на пазара на труда и равна степен на икономическа независимост. Основните заложили принципи в стратегията са, че жените и мъжете следва да имат равни възможности да участват пълноценно на пазара на труда, да израстват професионално и кариерно, да имат качествена заетост, да получават равно заплащане за равностоен труд, да бъдат икономически независими, да съчетават професионалния и личния живот, като споделят балансирано домашните отговорности и полагането на грижи за зависими членове на домакинството. Участието на жените и на мъжете на пазара на труда се предопределя от много фактори, сред които структурата на икономиката, образователното равнище и професионалната квалификация, възможностите за труд, семейния статус, доходите в домакинствата, традициите, изградените стереотипи за ролята на жената и мъжа в семейството и отглеждането на децата, в упражняването на професия и участието в социално-икономическия и политическия живот и др. С оглед на баланса по пол, се отчитат предизвикателства за жените на пазара на труда и по-малък дял жени (с 8,6%) според равнище на заетост в България през 2019 г. за възрастовата група 20-64 навършени години. Ключовите действия за постигане на напредък в приоритетната област са свързани с насърчаване на заетостта на жените и мъжете, включително чрез мерки за повишаване на професионалната квалификация и ключови компетентности, гъвкави форми на заетост и др.; насърчаване постигането на баланс между жените и мъжете по икономически сектори и професии, и преодоляване на хоризонталната и вертикалната сегрегация по пол на пазара на труда; постигане на по-добър баланс при съвместяването на професионалния и личния живот и намаляване на разликата при полагането на грижи за деца и зависими членове на домакинството; провеждане на инициативи и мерки, стимулиращи участието на жените в технологичните и дигитално-базираните индустрии; повишаване капацитета на жени с увреждания за стартиране и развитие на самостоятелна стопанска дейност; стимулиране на работодатели за осигуряване на заетост на хора с увреждания в обичайна, специализирана и защитена работна среда и др.

- **Седмият индикатор е дял на децата в риск от бедност и социално изключване след социалните трансфери.** По този индикатор не са предоставени данни от НСИ и не са налични по

възрастови групи. Налични са данни за 2020 г. за възрастовата група 0-17 г. по отношение на риска от бедност и влиянието на социалните трансфери. „През 2020 г. 28.3% от децата на възраст 0 - 17 години в България са изложени на риск от бедност“ след социалните трансфери „или с 0.8 процентни пункта повече спрямо 2019 година. Социалните трансфери към домакинствата намаляват риска от бедност сред децата с 10.3 процентни пункта“⁵⁴.

В страната има политики, свързани с осигуряването на помощи и услуги за деца и семейства в уязвима ситуация. Не са налични данни колко от тези помощи и услуги директно подкрепят семействата с деца в ранна възраст. Нещо повече, услуги, директно насочени към подкрепа на родителството за всички родители и родителите в уязвима ситуация няма налични или са с неустойчив характер.

3.6. Междусекторна координация за ранно детско развитие

Сред основните принципи за интегриране на пълноценната грижа в политики, програми и услуги в подкрепа на грижещите се за деца от 0 до 3г. възраст е посочена междусекторната координация, както и ролята на различните участници от ресорните сектори.⁵⁵ Пълноценната грижа изисква действие от страна на цялото правителство и всички сектори, съответно цялостен подход на управление, при който политиките във всички сектори систематично допринасят за подобряване на грижите за малките деца. Междусекторните правителствени структури с политическа и финансова подкрепа могат да улеснят координацията, да определят общи цели, да наблюдават съвместните действия и да изграждат ефективно сътрудничество.

Холистичният характер и споделеното значение на развитието в ранна детска възраст изисква всеобхватен подход, който взема предвид цялото общество и включва всички участници, а именно правителства, гражданско общество, академични институции, частния сектор, семейства и всички, които участват в осигуряването на грижи за малки деца. Подобен подход обхваща и оценява етническото, културното и човешкото многообразие. Преминаването от политика към действие изисква съгласувани усилия, както и ангажирането на всички сектори на обществото на местно, национално, регионално и глобално равнище. Съвместната собственост и споделената отговорност ще гарантират, че добре планираните и рентабилни интервенции имат желан обхват и въздействие.

Ранното детско развитие е от ключово значение за човешкото развитие, което е от интерес за всички в обществото. Поради неговото широко влияние е логично човешкото развитие да не бъде обект на

⁵⁴https://www.nsi.bg/sites/default/files/pressreleases/SILC2020_FRTG25T.pdf?fbclid=IwAR0CfBIVPbTlhYug0LiViLDCSWvPvJDYPkelvTNoVMurmk6zEqKQJdM9hms

⁵⁵ World Health Organization, United Nations Children's Fund, World Bank Group. Nurturing care for early childhood development: a framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. Geneva: World Health Organization; 2018. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO, retrieved from: https://www.who.int/maternal_child_adolescent/child/nurturing-care-framework/en/, p.26

един единствен сектор, който да отговаря за него. Най-тясно свързаните със семействата и децата сектори са здравеопазване и хранене, образование, социална закрила и закрила на детето. Здравният сектор предоставя много на брой възможности за контакт с бременни жени, семейства и хора, които се грижат за малки деца, но трябва да бъде подкрепен от действия в други сектори включително хранене, образование, социална защита, детски грижи, селско стопанство, заетост, финанси, водоснабдяване и канализация при наличие на подход, подкрепян от цялото правителство. Също така е от съществено значение да бъде осигурено участието на заинтересовани страни, включително полагащите грижи семейства, общности и общини, доставчици на услуги и мениджъри в съответните сектори, политически лидери и гражданско общество, донори и частния сектор. За да постигнат резултати, заинтересованите страни се нуждаят от съвместно планиране и изпълнение на задачите по сектори и ниво на управление, наблюдение и отчетност. Ефективната координираща функция е от съществено значение, въпреки че страните имат различни механизми за нейното постигане.

Индикаторите в тази област са свързани с наличие на политики и нормативни документи, осигуряващи възможност за междусекторно планиране и подход при работата с малки деца и техните семейства.

- *Първият индикатор е наличие на междусекторна стратегия за ранно детско развитие.* В България няма стратегия за РДР, въпреки че усилия в посока нейното разработване са положени, като темата за разработването на стратегията се появява през 2018 г., а планирането ѝ започва през 2019 г. като една от дейностите за подобряване на политиките за РДР. Към момента разработването на стратегията е спряно и няма яснота за бъдещото ѝ развитие.
- *Вторият и третият индикатор са наличие на координиращ орган, който да ръководи и наблюдава междусекторно политиките по ранно детско развитие, финансирането и изразходването на средства на национално ниво, както и наличие на координиращ орган на общинско ниво.* В страната няма национален или местен координиращ орган, но следва да се отбележи, че по време на разработването на стратегията за РДР, тази роля е поета от МОН. В доклад „България расте с децата си“ на Фондация „За Нашите Деца“ е посочено, че „секторният характер на политиките и услугите предполага междусекторно взаимодействие, което да осигури целенасоченост на усилията и подкрепата за РДР. Проучването идентифицира наличие на формално сътрудничество между трите сектора здравеопазване, образование и социална работа на ниво национални политики. На местно ниво координацията зависи от желанието за сътрудничество и няма разписани формални механизми за осъществяване, освен в конкретни политики свързани с насилие, деинституционализация и др. На ниво случай комуникацията между секторите зависи от желанието и професионализма, а не от действащ модел“⁵⁶.

⁵⁶ ФЗНД (2021), България расте с децата си, Доклад от проучване Изграждане и развитие на професионални компетентности на работещите с деца в ранна възраст, достъпен на: https://detebg.org/wp-content/uploads/2021/03/FZND_Doklad_BG_A4_05.pdf

- Четвъртият и петият индикатор са свързани с **наличие и тип на формални механизми за взаимодействие между услугите**. Както е посочено и по-горе, такива механизми са налични по отношение на конкретни политики, свързани с насилие, деинституционализация и др. Според Закона за закрила на детето, това са координационен механизъм за взаимодействие в съответствие с компетентностите си в областта на закрилата на детето за осигуряване на ефективна система за превенция и контрол по спазване правата на децата, както и координационен механизъм в случаи на насилие⁵⁷.

4. Изводи и препоръки

Анализът на наличната информация по предложения списък от индикатори, води до следните изводи по отношение на наличността, системите за събиране и използване за разработване и информиране на политиките.

Таблица 1 Изводи по отношение на индикаторите за ранно детско развитие и политики

<p>Наличност на данни по индикаторите</p>	<p>По отношение на индикаторите за детска бедност, събирането на информация показва, че на национално ниво се събират и проследяват данни, но бедността при децата до 3 г. не е обект на специално внимание. В допълнение, не са налични данни и за специфични групи деца до 3 г. възраст като ромски групи, деца мигранти, бежанци и деца с увреждания.</p> <p>По отношение на индикаторите за майчино и детско здраве не са налични данни, свързани с храненето на децата, кърмене, минимална приемлива диета и лягащи си гладни в края на деня. По отношение на дела на децата с не посрещнати здравни нужди данни не се събират за възрастовата група 0-3 г. В допълнение са налични мониторингови данни относно пренатална и постнатална грижа, прегледи на новородени. Налице са данни за дела на родените с ниско тегло и детската смъртност.</p> <p>По отношение на индикаторите за сигурност и безопасност наличните данни имат мониторингов характер и не всички са за деца до 6 г. възраст. Не са налични/не са предоставени данни за нерегистрирани при раждане деца и дела на бременни жени без документи.</p> <p>По отношение на ранното учене, наличните индикатори са мониторингови за ползващите услуги за ранно учене. Не са</p>
--	--

⁵⁷ Закон за закрила на детето, <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134925825>

	<p>налични данни за не завърналите се след затварянето поради пандемията в услуги за ранно учене деца, както и за образованието на персонала в тези услуги.</p> <p>По отношение на родителство и подкрепа на семействата не са налични данни по възраст на децата за семействата, ползващи услуги за подкрепа на родителите и за дела на социалните помощи по възраст на децата.</p>
Системи за събиране на данни	<p>Анализът на наличната и липсваща информация по индикаторите показва, че те могат да бъдат търсени/намерени в различни бази данни и имат изцяло секторен характер. Те се събират предимно като брой ползващи услуги в съответните сектори, често не са сегрегирани по възраст на децата в семействата, събират се на месечна база.</p> <p>Прави впечатление, че по индикатори за детска бедност, здраве и учене системите за събиране на данни са унифицирани според международно приети индикатори по възраст и демографски характеристики. Извадковият и аналитичен подход не позволява коректно анализиране на данните на ниво ранна детска възраст или специфични групи деца в риск.</p> <p>Съществуващите системи не събират данни по голяма част от индикаторите, например относно храненето, социалните помощи и социалните услуги.</p>
Приложимост на индикаторите в процеса на анализ на потребности и развитие на политики	<p>Наличните данни са предимно с мониторингов характер, дават информация за брой потребители на образователни, социални или здравни услуги, без анализ на дял или процент от цялото детско население, семейства или получатели на помощи и услуги, което налага извода, че тези мониторингови данни не се ползват за идентифициране на тенденции, потребности или правене на политики.</p> <p>Липсата на политики за детско благосъстояние и РДР доказва липсата на фокус, данни и анализ на потребностите на децата и семействата в България.</p>

Наличната информация и анализ дават основание да се направят следните препоръки:

- Политиките за РДР би следвало да бъдат част от националните приоритети, свързани с детско благосъстояние, закрила на децата, майчино и детско здраве. Създаването на

национални политики за детско благосъстояние би следвало да включва ранното детско развитие в единен стратегически документ. Развитието на тези политики обаче предполага задълбочен анализ на актуалната ситуация и потребностите на семействата с деца в ранна възраст по отношение на всички компоненти на пълноценната грижа: здраве, хранене, сигурност и безопасност, ранно учене, отзивчива грижа. Този анализ, както и последващото планиране, мониторинг и оценка трябва да се основава на система от индикатори, по които целенасочено да бъде събирана информация за семействата с деца от 0 до 3-годишна възраст. Тази система от индикатори би трябвало да бъде свързана с и да е част от национална система от индикатори за детско благосъстояние.

- Да се направи преглед на предложените индикатори и да се определят тези, които са подходящи за включване в съществуващите системи за мониторинг и оценка на институциите, свързани с ранното детско развитие. Такива биха могли да бъдат индикаторите за бедност, за ползващи социални услуги и социална закрила, които фигурират в наличните бази данни, но е необходимо да бъдат разделени допълнително по възраст с фокус децата от 0 до 3 години. Това вероятно може да се постигне чрез увеличаване на съвкупността от деца под 3-годишна възраст, включени в изследванията на доходи, условия на живот и социално включване, което ще направи данните надеждни.
- За индикаторите, които са специфични и не подлежат на лесно регистриране (например кърмене, хранене на децата, деца и бременни без документи и др.) е необходимо да се предвидят регулярни специализирани тематични национално представителни изследвания, които да обезпечават с информация политиките в областта на ранното детско развитие и да бъдат посветени на конкретни теми. Например, да се провежда национално представително проучване, свързано с храненето на децата в ранна възраст.
- Установената система от индикатори да се превърне в естествен информационен ресурс в процеса на вземане на решения относно политиките за РДР.
- Междусекторният характер на политиките за РДР предполага създаване на система от формални механизми за координация между различните сектори. Освен механизъм за координация, този подход трябва да бъде приложен при планиране на политики и проследяване на тяхното изпълнение от страна на ресорните институции.
- Политиките за РДР би следвало да намерят приложение в конкретни мерки и дейности, свързани с разработване на услуги, развитие на техния обхват и качество и инвестиции в тяхното планиране, прилагане и развитие. Тези мерки и услуги трябва да бъдат обезпечени финансово, като се използват всички налични възможности, както на националния бюджет, така и финансирането по европейски програми.